

Dr hab. Krystian Barzykowski, prof. UJ
Instytut Psychologii
Wydział Filozoficzny
Uniwersytet Jagielloński

Recenzja rozprawy doktorskiej p. mgr Patrycji Didyk
pt. „Cognitive Processes in Choice-Induced Preference Change:
A Comparison of Hindsight Bias and Cognitive Dissonance”
przygotowanej pod kierunkiem p. dr hab. Marka Nieznańskiego, prof. UKSW

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska p. mgr Patrycji Didyk ma charakter empiryczny i stanowi monografię naukową, opartą na serii badań własnych przeprowadzonych przez Doktorantkę. Całość liczy 143 strony i obejmuje komplet standardowych elementów wymaganych od rozprawy doktorskiej w dyscyplinie psychologia. Rozprawa została napisana w języku angielskim. Tytuł rozprawy po polsku brzmi „Procesy poznawcze w zmianie preferencji wywołanej wyborem: Porównanie zjawiska mądrości po fakcie i dysonansu poznawczego”.

Struktura rozprawy obejmuje:

- Wprowadzenie teoretyczne, w którym Autorka przedstawia podłoże teoretyczne podejmowanych badań, w tym podstawowe koncepcje związane z podejmowaniem decyzji, heurystykami poznawczymi, pamięcią oraz mechanizmami zmiany preferencji po dokonaniu wyboru;
- Rozdział problemowy, w którym precyzyjnie sformułowany zostaje główny problem badawczy oraz cele rozprawy, osadzone w perspektywie teorii dysonansu poznawczego oraz zjawiska mądrości po fakcie;
- Część empiryczną, obejmującą pięć eksperymentów laboratoryjnych (choć liczba eksperymentów może się różnić w zależności od prezentacji, bo np. Autorka wskazuje, że badanie 1 składało się z trzech badań, które jednak są prezentowane w obszarze badania 1), przeprowadzonych z wykorzystaniem klasycznych paradygmatów badawczych stosowanych w badaniach nad *choice-induced preference change* oraz *hindsight bias*, z czego dwa eksperymenty zostały opublikowane w ramach jednego artykułu w czasopiśmie *Psicologica*; Doktorantka jest zarówno pierwszą Autorką publikacji jak również Autorką korespondencyjną, do rozprawy załączono oświadczenie autorskie o wkładzie indywidualnym (wkład Doktorantki jest wiodący, merytoryczny, szacowany na 70%);
- Rozdział dyskusji ogólnej, w którym Autorka integruje uzyskane wyniki, odnosi je do wcześniejszych ustaleń teoretycznych oraz omawia najważniejsze ograniczenia zrealizowanych badań;

- Bibliografię, obejmującą obszerny i adekwatny do problematyki pracy zbiór pozycji literatury międzynarodowej;
- Aneksy, zawierające m.in. informacje dotyczące zgód etycznych oraz wkładu autorskiego w publikację powiązaną z tematyką rozprawy (por. część empiryczna).

Ocena kwestii formalnych. Rozprawa została przygotowana w sposób staranny pod względem edytorskim i formalnym. Układ pracy jest logiczny i przejrzysty, a poszczególne rozdziały tworzą spójną całość, odpowiadającą standardom prezentacji projektów empirycznych w psychologii. Autorka uwzględniła wymagane procedury etyczne — badania zostały pozytywnie zaopiniowane przez Komisję Etyczną Instytutu Psychologii UKSW (opinia nr 13/2021). Choć powinien być to oczywisty standard, to nie zawsze jest dotrzymywany, stąd pozwalam sobie zwrócić na to uwagę, że Doktorantka wykonała pracę empiryczną zgodnie z regułami sztuki rzemiosła badawczego. Jeżeli mogę coś polecić na przyszłość, co też sam ostatnio biorę sobie do serca i zaczynam rozumieć dosadniej, to oszczędniej korzystałbym ze skrótów określających procedury (np. RCR, RRC, FCP lub w jakiś sposób przypominałbym ich rozwinięcia co jakiś czas). Może to ułatwić w przyszłości lekturę zarówno artykułów Doktorantki, jak również składanych przez nią projektów badawczych.

Ocena kwestii merytorycznych. Przedmiot rozprawy doktorskiej p. mgr Patrycji Didyk jest bliski doświadczeniu zdecydowanej większości z nas. Każdego dnia podejmujemy bowiem szereg decyzji — ich liczba bywa trudna do oszacowania. Decyzje te mogą dotyczyć zarówno kwestii błahych i codziennych, jak i spraw ważnych, kluczowych oraz niosących długofalowe konsekwencje. Można więc — nieco przewrotnie — parafrazując klasyka, stwierdzić: „decyduję, wybieram, więc jestem”. Nie wikłając się w filozoficzne rozważania dotyczące natury decyzji i zakresu wolności (swobody) ich podejmowania, p. mgr Patrycja Didyk w swojej rozprawie doktorskiej podejmuje próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie o to, jakie mechanizmy poznawcze leżą u podłoża zmiany preferencji wobec opcji, spośród których dokonywany był wybór. Autorka koncentruje się na dobrze udokumentowanym, a zarazem intrygującym zjawisku polegającym na tym, że po podjęciu decyzji mamy skłonność do bardziej pozytywnej oceny wybranej opcji oraz jednoczesnego obniżania oceny alternatyw odrzuconych. W tym kontekście Doktorantka stawia pytania o rolę i znaczenie procesów pamięciowych w kształtowaniu się tego typu zmian preferencji, a także o ich relacje z klasycznie opisywanymi mechanizmami redukcji dysonansu poznawczego. Jednocześnie proponuje spojrzenie na to zjawisko z perspektywy procesów poznawczych podobnych do tych, które obserwujemy w innym powszechnym zjawisku poznawczym — tzw. mądrości po fakcie, czyli tendencji do postrzegania zdarzeń minionych jako bardziej przewidywalnych (oczywistych, uzasadnionych), niż były one w rzeczywistości. Trudno w tym miejscu oprzeć się pokusie zapytania Doktorantki

o możliwości aplikacyjne prowadzonych przez siebie badań, w ogóle, oraz uzyskanych wyników, w szczególności. Mogę, w tym momencie, tylko żywić nadzieję, że ten wątek znajdzie swój wyraz (czas i przestrzeń) w trakcie obrony publicznej.

Część empiryczna rozpoczyna się od rozdziału, w którym Autorka w sposób jasny i precyzyjny formułuje pytania badawcze oraz hipotezy. Dzięki temu Doktorantka unika gubienia się w gąszczu wyników, możliwych interpretacji i analiz, a cała praca zyskuje na klarowności, przewidywalności, oraz przejrzystości wyводу. Zaprojektowane badania tworzą spójną sekwencję wzajemnie powiązanych eksperymentów, które w znacznej mierze wynikają z siebie nawzajem i logicznie się uzupełniają. Taka konstrukcja części empirycznej ułatwia śledzenie toku rozumowania Autorki oraz ułatwia rozumienie kolejnych etapów weryfikacji przyjętych założeń. W dalszej części niniejszej recenzji postaram się krótko omówić poszczególne badania, koncentrując się na ich założeniach, zastosowanych rozwiązaniach metodologicznych oraz uzyskanych wynikach.

Badanie(a) 1 (1.1: RCR z pomiarem atrakcyjności; 1.2: RRC z pomiarem atrakcyjności; 1.3: RCR z pomiarem bezpieczeństwa) zostało przeprowadzone w grupach liczących po 24 osoby. Liczebność ta może na pierwszy rzut oka sprawiać wrażenie stosunkowo niewielkiej, jednak przeprowadzone przez Doktorantkę analizy wrażliwości mocy statystycznej wskazują na możliwość wykrywania efektów średnich do dużych przy poziomie mocy wynoszącym 0,80. W tym sensie przyjęte rozwiązanie metodologiczne można uznać za uzasadnione (choć pozostaje pewne wrażenie nazbyt małej grupy badawczej). Oczywiście, z perspektywy przyszłych badań, pożądane mogłoby być zwiększenie liczebności prób, z zastrzeżeniem jednak, aby nie popaść w drugą skrajność. W badaniach tego typu istotne jest bowiem zachowanie równowagi pomiędzy maksymalizacją korzyści poznawczych a szacunkiem dla zasobów czasu i energii osób badanych. W kontekście metodologicznym nasuwają się pytania dotyczące liczby prezentowanych par bodźców. W badaniu wykorzystano 30 par, co rodzi refleksję, czy tak duża liczba kolejnych decyzji nie mogła w pewnym stopniu sprzyjać mniej uważnemu podejmowaniu wyborów (lub zmęczeniu poznawczemu, tym bardziej, że zadanie może sprawiać wrażenie monotonnego). Interesujące byłoby sprawdzenie, czy podobne rezultaty zostałyby uzyskane przy zmniejszeniu liczby dokonywanych wyborów, na przykład o połowę. Równie ciekawym zagadnieniem jest pytanie, czy siła obserwowanych efektów różniłaby się w zależności od kolejności prezentacji par — innymi słowy, czy efekty byłyby silniejsze (lub istotne w ogóle) dla bodźców prezentowanych w pierwszej części zadania w porównaniu z jego drugą połową. W ewentualnych badaniach replikacyjnych warto byłoby również rozważyć silniejsze rozdzielenie etapu oceny bodźców od etapu dokonywania wyboru — nie tylko czasowo, lecz także poprzez zastosowanie dodatkowego zadania wypełniającego. Podkreślam jednak, że są to pytania i sugestie o charakterze ogólnej refleksji, a nie krytyka zastosowanej metody, która w obecnej postaci jest elegancka i precyzyjnie zaprojektowana. Na marginesie rozważań metodologicznych pojawia się jeszcze jedna interesująca kwestia, dotycząca potencjalnych

uniwersaliów bodźcowych. Doktorantka dysponuje obecnie obszerną bazą danych, umożliwiającą wyznaczenie uśrednionych wskaźników atrakcyjności i bezpieczeństwa dla poszczególnych krajów. Ciekawym kierunkiem dalszych prac mogłoby być spojrzenie na te sparametryzowane wskaźniki w kontekście częstości wyborów konkretnych krajów oraz siły obserwowanych efektów zmiany preferencji. Tego typu analizy byłyby możliwe zwłaszcza dla par bodźców powtarzających się u większej liczby osób (np. tych samych zestawień krajów). Pozwoliłoby to rozważyć sytuacje, w których prezentowane są bodźce o relatywnie zbliżonym poziomie atrakcyjności i bezpieczeństwa dla większości badanych, a jednocześnie różniące się prawdopodobieństwem bycia wybranymi. Tego rodzaju podejście mogłoby prowadzić do zmniejszenia międzyosobniczego zróżnicowania bodźców, z jakimi konfrontowane są osoby uczestniczące w badaniu. Jest to jednak raczej ogólna refleksja metodologiczna oraz potencjalny kierunek dalszych badań niż uwaga pod adresem zastosowanej procedury.

Badanie 2. Jako że wyniki Badania 1 okazały się nie w pełni jednoznaczne, wskazując na istotną rolę zarówno kontekstu proceduralnego, jak i rodzaju dokonywanych ocen w kształtowaniu zmiany preferencji po dokonaniu wyboru, zasadne stało się dalsze doprecyzowanie mechanizmów leżących u podłoża obserwowanych efektów. W szczególności pojawiła się potrzeba bardziej precyzyjnego rozdzielenia wpływu samego aktu wyboru od wpływu procesów pamięciowych związanych z odtwarzaniem wcześniejszej decyzji. Odpowiedzią na tę potrzebę było badanie 2, którego celem było pogłębienie analiz zapoczątkowanych w pierwszym eksperymencie oraz sprawdzenie, w jakim stopniu modyfikacje procedury badawczej pozwalają lepiej uchwycić relacje pomiędzy wyborem, pamięcią decyzji a późniejszą zmianą preferencji. Co ważne kontroli poddany był dystans między krajami w rozpatrywanych parach. Metodologiczne była to bardzo trafna decyzja. W badaniu wzięło 55 osób. Wyniki Badania 2 pokazały, że zmiana preferencji po dokonaniu wyboru jest związana z pamięcią podjętej decyzji. Efekty zmiany preferencji ujawniały się przede wszystkim w warunkach, w których uczestnicy poprawnie pamiętali wcześniejszy wybór, natomiast w sytuacjach niepewności lub błędnego odtwarzania decyzji były osłabione lub nieobecne. Rezultaty te wzmacniają tezę, że procesy pamięciowe (ale również mogą one być pośredniczone przez procesy motywacyjne, np. dążenie do zachowania spójności) odgrywają ważną rolę w mechanizmach zmiany preferencji, stanowiąc uzupełnienie klasycznych wyjaśnień odwołujących się do redukcji dysonansu poznawczego.

Badanie 3. Na kanwie badania 2 pojawiło się pytanie, czy obserwowane efekty mogą mieć charakter specyficzny dla paradygmatu (*choice-induced preference change*), czy też odzwierciedlają bardziej ogólne mechanizmy rekonstrukcji pamięci, znane z innych obszarów funkcjonowania poznawczego. W tym kontekście zasadne było odniesienie uzyskanych rezultatów do zjawiska mądrości po fakcie (*hindsight bias*), w którym również obserwuje się systematyczne zniekształcenia pamięci wcześniejszych ocen i sądów. Przebadano w sumie 81 osób w ramach czterech grup

badawczych (liczebności w grupach wahały się między 19 a 20 osób). Procedura Badania 3 w dużej mierze opierała się na rozwiązaniach zastosowanych w Badaniu 1, obejmując zarówno wariant RCR, jak i RRC. Kluczowa różnica pomiędzy warunkiem dysonansu poznawczego a warunkiem mądrości po fakcie dotyczyła charakteru zadania realizowanego na etapie ponownej oceny. W pierwszym przypadku osoby badane dokonywały aktualnej oceny atrakcyjności kraju po dokonaniu wyboru, natomiast w drugim były proszone o odtworzenie swojej pierwotnej oceny. Rozróżnienie to pozwala oddzielić procesy związane z bieżącą oceną i doświadczeniem od procesów związanych z pamięcią wcześniejszych sądów. W tym sensie Badanie 3 może być interpretowane jako próbę operacjonalizacji różnicy pomiędzy tym, jak dana opcja jest oceniana „tu i teraz”, a tym, jak pamiętana jest jej ocena z przeszłości. Uzyskane wyniki wskazały na zbliżone wzorce rekonstrukcji ocen w warunku dysonansu poznawczego oraz w warunku mądrości po fakcie. W obu przypadkach obserwowano systematyczne przesunięcia ocen zgodne z późniejszymi informacjami o wyborze lub wyniku, co sugeruje udział wspólnych mechanizmów poznawczych (i raczej nie jest to zwykły akt dokonania wyboru).

Badanie 4 jest wynikiem pytania o zakres ogólności tych mechanizmów warunkujących zmianę preferencji po dokonaniu wyboru, oraz o to, czy obserwowane efekty można wyjaśniać na poziomie latentnych procesów poznawczych, wykraczających poza proste wskaźniki behawioralne. Jego celem było pogłębienie wcześniejszych analiz poprzez zastosowanie modelowania procesów poznawczych, pozwalającego na bardziej precyzyjne rozdzielenie wkładu poszczególnych komponentów odpowiedzialnych za obserwowane zniekształcenia ocen i pamięci decyzji. Badanie to stanowi próbę integracji wcześniejszych wyników w ramach jednolitej perspektywy procesualnej, domykając tym samym empiryczną część rozprawy. Co istotne, w Badaniu 4 Doktorantka zdecydowała się na zwiększenie liczebności próby (227 osób, cztery grupy z liczbą osób wahającą się między 52 a 60, co znalazło odzwierciedlenie we wrażliwości wyrażającej się możliwością obserwacji efektów w zakresie mała-średnia), a także na modyfikację zarówno materiału badawczego, jak i procedury. W miejsce wcześniejszych bodźców zastosowano dzieła sztuki, co pozwoliło na sprawdzenie, czy obserwowane wcześniej efekty utrzymują się również w innym, bardziej złożonym i subiektywnym kontekście ocen. Istotnym elementem procedury było również wprowadzenie manipulacji uruchamianiem Ja (*Self*). Osoby badane proszone były o ocenę dzieł sztuki albo z perspektywy eksperckiej, a więc relatywnie zdystansowanej wobec własnych preferencji, albo z perspektywy osobistej, bezpośrednio odwołującej się do indywidualnych upodobań. Założeniem tej manipulacji było różnicowanie stopnia zaangażowania *Ja*, a tym samym intensywności potencjalnie doświadczanego dysonansu poznawczego. Na marginesie warto postawić pytanie, czy późniejsza informacja o tym, że wybrane obrazy miałyby zostać wywieszone we własnym domu, nie prowadziła do częściowego zatarcia dystansu pomiędzy perspektywą ekspercką a osobistymi preferencjami. Tego rodzaju instrukcja mogła bowiem — przynajmniej u części osób

badanych — ponownie aktywizować odniesienie do Ja, nawet w warunku zakładającym ocenę z relatywnie zdystansowanej perspektywy. Potencjalnym dopełnieniem tej manipulacji, w przyszłych badaniach, mogłoby być wyraźniejsze przeciwstawienie kontekstu prywatnego i kontekstu publicznego — na przykład poprzez informację, że obraz miałby wisieć w przestrzeni użyteczności publicznej (np. bibliotece miejskiej), w kontraście do sytuacji, w której miałby znaleźć się w prywatnej przestrzeni, takiej jak własne mieszkanie. Takie rozwiązanie mogłoby pozwolić na jeszcze silniejsze różnicowanie poziomu zaangażowania Ja oraz precyzyjniejsze testowanie roli dysonansu poznawczego w kształtowaniu obserwowanych efektów. Podsumowując, tak zaprojektowane Badanie 4 stanowiło rozszerzenie wcześniejszych eksperymentów, umożliwiając jednocześnie testowanie zakresu uogólnienia uzyskanych wcześniej rezultatów oraz ich powiązań z procesami odnoszącymi się do *Ja*. Wyniki Badania 4 potwierdziły, że zmiana preferencji po dokonaniu wyboru jest modulowana przez stopień zaangażowania Ja (*Self*). Efekty te były wyraźniejsze w warunkach, w których oceny dokonywane były z perspektywy osobistej, a więc w sytuacjach sprzyjających uruchomieniu dysonansu poznawczego, niż w warunkach wymagających przyjęcia perspektywy eksperckiej.

Badanie 5 miało charakter dopełniający dotychczasowe rozważania i zostało zaprojektowane jako próba bardziej bezpośredniego uruchamiania lub osłabiania efektów dysonansu poznawczego oraz mądrości po fakcie. W tym celu zastosowano procedurę polegającą na celowej manipulacji treścią przetwarzanych informacji dotyczących opcji wybranych i odrzuconych. Osoby badane były proszone o: (1) rozważanie pozytywnych atrybutów opcji wybranej oraz negatywnych atrybutów opcji odrzuconej, (2) rozważanie pozytywnych atrybutów opcji odrzuconej oraz negatywnych atrybutów opcji wybranej, (3) udzielanie odpowiedzi na pytania o charakterze neutralnym, odnoszących się zarówno do opcji wybranych, jak i odrzuconych. Pierwszy z wariantów powinien — zgodnie z klasycznymi ujęciami — prowadzić do wzmocnienia oceny opcji wybranej oraz obniżenia oceny opcji odrzuconej, jako przejawu redukcji dysonansu poznawczego. Jednocześnie jednak, z perspektywy procesów związanych z mądrością po fakcie, można było oczekiwać efektów o przeciwnym kierunku, wynikających z aktualizacji wiedzy na temat alternatywnych rozstrzygnięć. Zastosowana manipulacja jest metodologicznie zgrabna i pozwala na bardziej precyzyjną analizę procesów leżących u podłoża zmiany preferencji, w szczególności na rozdzielenie wpływu motywacyjnej redukcji dysonansu od rekonstrukcyjnych procesów pamięciowych. W badaniu wzięło udział 107 osób (50 i 57 osób na grupę). Wyniki Badania 5 nie potwierdziły skuteczności zastosowanej manipulacji w zakresie wzmacniania bądź osłabiania efektów dysonansu poznawczego ani mądrości po fakcie. Pomimo teoretycznie uzasadnionego i metodologicznie eleganckiego zróżnicowania warunków eksperymentalnych, uzyskane rezultaty nie wykazały systematycznych, konkluzyjnych różnic w kierunku ani sile zmiany preferencji pomiędzy poszczególnymi wariantami zadania.

Podsumowanie oceny kwestii merytorycznych: Moja ocena przedstawionej do oceny rozprawy doktorskiej, wyrażona w konkluzji poniżej, jest pozytywna. Po pierwsze, przedstawiona praca stanowi oryginalne rozwiązanie istotnego problemu naukowego, polegające na nowatorskim, i co ważne – systematycznym, ujęciu mechanizmów zmiany preferencji po dokonaniu wyboru poprzez integrację perspektywy dysonansu poznawczego z rekonstrukcyjnymi procesami pamięciowymi. Po drugie, rozprawa jest spójnym, metodologicznie dojrzałym i teoretycznie osadzonym opracowaniem empirycznym, prezentującym bardzo dobrą znajomość literatury przedmiotu oraz umiejętność krytycznego poruszania się pomiędzy konkurencyjnymi ujęciami teoretycznymi. Po trzecie, przedstawiona praca i projekt badawczy wskazują na umiejętność Doktorantki do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Konkluzja

Niniejszym formułuję opinię, że rozprawa pt. *„Cognitive Processes in Choice-Induced Preference Change: A Comparison of Hindsight Bias and Cognitive Dissonance”* odpowiada warunkom określonym w artykule 187 ust. z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.), i wnoszę o dopuszczenie mgr Patrycji Didyk do dalszych etapów przewodu doktorskiego.